

BREVIARIS

Juli despatxat
de les portes
del cel

Erasme de Rotterdam

PUV

BREVIARIS

XXII

Juli despatxat
de les portes
del cel

Erasme de Rotterdam

Traducció i introducció
d'Antoni Seva

P U V
UNIVERSITAT
ID VALÈNCIA

Títol original: *Iulius exclusus e coelis* (1518)
© de la traducció: Antoni Seva
© d'aquesta edició: Universitat de València
Gener 2013
Publicacions de la Universitat de València
Arts Gràfiques, 13 - 46010 València
Disseny de la col·lecció: Enric Solbes
Maquetació: Celso Hernández de la Figuera

ISBN: 978-84-370-7388-0
Dipòsit legal: V-67-2013

Impressió: ULZAMA DIGITAL

ÍNDIX

Introducció

7

Juli despatxat de les portes del cel

43

Introducció

Cap a l'any 1517 circulava un llibret que era diversió de la gent de lletres. Primer en còpies manuscrites, després imprès, se'l passaven de mà en mà, el comentaven en les capelletes entre rialles o somriures de complicitat. Hi apareixia el papa Juli II, mort pocs anys abans, que es presentava a les portes del cel amb la pretensió d'entrar-hi a les bones o a les males; sant Pere li parava els peus, li feia una bona repassada i el despatxava amb bon vent. Potser s'ho havia guanyat, aquell home terrible i bel·licós, però era el papa! Es deia de bona tinta, i ho asseguraven els entesos, que l'autor del llibret era Erasme, un humanista de prestigi, un cristà íntegre, de talent agut i càustic. Els temps estaven revolts: es parlava d'un tal Luter...

1

Els Estats Pontificis s'estenien en una franja que comprenia una part de l'Emília, la Romania, les Marques, l'Úmbria i el Laci. El papa hi exercia un domini més aviat nominal: moltes

ciutats gaudien d'autonomia. França, la corona catalanoaragonesa i la casa d'Àustria tenien a Itàlia un terreny propici per a la seua expansió. L'elecció del papa, un monarca de regnat breu, depenia de les faccions de cardenals, influïts pels sobirans respectius.

Això canvià radicalment per l'actuació de dos papes, Roderic de Borja (Alexandre VI, 1492-1503) i Giuliano della Rovere (Juli II, 1503-1513), enèrgics, mancats d'escrúpols, audaços i bons coneixedors de la cúria (l'un i l'altre havien tingut un oncle papa). Tots dos aconseguiren afermar el poder temporal de l'Església acumulant sumes enormes de diners i formant exèrcits poderosos.

Giuliano della Rovere (nat a Albisola, República de Gènova, el 5 de desembre de 1443), fill de Raffaello, un modest teixidor, ingressà en l'orde franciscà. Cuan fou elegit papa l'oncle (Sixt IV) el 1471, començà la seua brillant carrera en què va acumular nombrosos càrrecs: cardenal, legat a Avinyó, arquebisbe de Bolonya, abat de Montserrat etc. Complí missions diplomàtiques a França i als Països Baixos. Es formà un domini propi al Laci, on es va fer construir un castell (a Òstia).

Amb la mort de Sixt, Giuliano no perdé influència: es deia que era «més que papa». Mort

també el successor, Innocenci VIII (1492), Giuliano aspirava al papat, amb el suport de Carles VIII de França i de Ferran I de Nàpols; però pogueren més l'habilitat i els suborns de Roderic de Borja. Carles, que, a la mort de Ferran, reivindicava el regne de Nàpols, armà una expedició per apoderar-se'n. Giuliano l'hi acompanyà, amb l'esperança que Alexandre VI fos deposat. Carles fracassà, derrotat per l'exèrcit de Ferran II de Catalunya-Aragó (1495). Giuliano organitzà una altra expedició per alliberar dels milanesos la seua pàtria; també hi fracassà. A més, perdé les seues possessions del Laci.

Quan, el 1498, Cèsar Borja rebé del nou rei de França, Lluís XII, el ducat de Valentinois, Giuliano, a Avinyó, afavorí el seu matrimoni amb Carlota d'Albret, germana del rei de Navarra. No s'oposà als plan dels Borja d'establir als Estats Pontificis un estat propi, amb les conquestes de Cèsar i la política d'aliances d'Alexandre, com el matrimoni de la filla Lucrecia amb Alfonso d'Este, duc de Ferrara. La ruptura es produí quan Cèsar va conquerir el ducat d'Urbino (1502) a Guidobaldo di Montefeltro, emparentat amb els della Rovere. Giuliano no tornà a Roma fins a la mort d'Alexandre, per a l'elecció de Pius III, el pontificat del qual va durar menys d'un mes.

Havia arribat la seua hora. Fou elegit papa, amb el nom de Juli II, l'1 de novembre de 1503. Tots el volien i tots el temien. En l'elecció es comprometé a convocar un concili en el termini de dos anys i a reconèixer a Cèsar Borja les possessions adquirides. Cèsar cometé un error ingenu en donar-li suport. Al cap d'un mes, Juli II el privava de totes les seues conquestes i el feia empresonar; més tard, Cèsar s'incorporà, a Nàpols, a l'exèrcit de Fernández de Córdoba, el qual el faria conduir presoner a Espanya.

Per consolidar el seu regne, Juli II es preocupà de tenir ben plenes les arques vaticanes, amb procediments simoníacs i amb el suport del banquer Agostino Chigi. Només així es podia mantenir un exèrcit fort, compost sobretot de mercenaris; amb una part d'aquests es fundà la guàrdia suïssa. Juli nomenà cardenals tres nebots seus i casà la seua filla Felice amb un Orsini. Mort sense fills el duc d'Urbino, el ducat passà al nebot Francesco Maria.

Dins dels Estats Pontificis, Bolonya gaudia d'ampla d'autonomia; n'eren senyors els Bentivoglio. Juli volia sotmetre-la al seu domini directe. L'agost de 1506, ix de Roma amb un reduït exèrcit; durant la marxa, rep l'acatament de diverses ciutats. En negar-se Giovanni Ben-

tivoglio a lliurar-li Bolonya, llança contra ell l'excomunió; Giovanni fuig de la ciutat. L'11 de novembre, Juli hi fa una entrada triomfal, llançant ducats d'or a la multitud que l'aclamava.

Després va tocar el torn a la República de Venècia, que ocupava algunes places a la Romaniaa. Juli s'adherí a la Lliga de Cambrai, aliança entre Lluís, Ferran II de Catalunya-Aragó i Maximilià contra Venècia (hivern de 1508-1509). La República, excomunicada, patí una greu derrota a Agnadello (maig de 1509).

Més ambiciós era el segon objectiu de Juli: alliberar Itàlia del poder «bàrbar», o siga francès. Això implicava un canvi radical en la seua orientació política, sempre favorable a França. Fa les paus amb Venècia i excomunica el duc de Ferrara, aliat de França. L'escenari del conflicte seria l'Emília i la Romaniaa (1510-1511). Juli dirigí personalment les operacions, malgrat una greu malaltia que el posà en perill de mort. Vell i no restablert del tot, enmig d'una tempesta de neu, comandà el setge de Mirandola i fou el primer a entrar a la fortalesa amb una escala de mà. Es retirà a Ravenna deixant Bolonya en mans del legat, cardenal Francesco Alidosi, i del nebot Francesco Maria. Les tropes franceses prenen la ciutat (maig de 1511)

i la tornen a Bentivoglio. Alidosi i Francesco Maria s'acusaven mútuament de la caiguda de Bolonya; Francesco abordà el cardenal i el matà; excomunicat i sotmès a judici, fou absolt.

Des de Roma, Juli promovia una aliança antifrancesa, la Lliga Santa, a la qual s'adheriren Ferran II, la República de Venècia i Enric VIII. L'exèrcit francès avançà sobre Ravenna; l'11 d'abril de 1512 hi tingué lloc una sagnant batalla, amb deu mil morts; els francesos, victoriosos, sofriren tantes baixes que no es pogueren refer. La Lliga recuperà la Romanya i prengué definitivament Bolonya (13 de juny); les tropes franceses hagueren de travessar els Alps.

Mentrestant, s'obrí un altre front perillós: cinc cardenals reformistes francòfils preparaven un concili amb intenció de deposar el papa. Juli hi respon convocant-ne un altre i excomunicant els cardenals rebels. El concili cismàtic es reuní a Pisa el novembre de 1511, amb poc èxit; més tard, a Milà, privà Juli del poder espiritual i temporal. El 3 de maig de 1512 s'inaugura a Roma el concili V del Laterà; en l'obertura, Egidio Canisio exhorta el papa a la reforma de l'Església i a la pau; es declara nul el concili cismàtic i es prenen me-

sures contra França; una butlla de Juli prohibia l'elecció del papa per mitjans simoníacs.

Però la salut del papa es deteriorava fatalment. Moltes coses quedaven en l'aire. Juli morí la matinada del 21 de febrer de 1513. El poble de Roma féu cua per homenatjar les seues despulles.

Les disputes, les aliances i les guerres no esgoten l'obra d'un papat de poc més de nou anys. Juli II fou un dels principals impulsors de la transformació de Roma, llavors una ciutat poc rellevant, que recobriria l'antiga esplendor. A part de mesures d'ordre públic, administratives i econòmiques, emprengué obres urbanístiques: obertura de noves vies, restauració del castell Sant'Angelo i d'algunes esglésies, reparació i construcció d'aqüeductes, etc.

Fou al Vaticà que Juli II desplegà els projectes més ambiciosos, associats als més insignes artistes del Renaixement. Bramante començà a construir el 1506 la grandiosa basílica de Sant Pere. Rafael decorà les Stanze (1508-1514), on hi ha diverses representacions de Juli II; en l'Escola d'Atenes, una de les figures és un retrat de Francesco Maria. També es deuen a Rafael els cèlebres retrats del papa i del nebot (Galleria Uffizi). Miquel Àngel féu el monument funerari, inacabat, de Juli II (San Pietro in

Vincoli), amb l'imponent Moisès, i decorà la volta de la Capella Sixtina (1508-1512). D'altra banda, Juli fou un col·leccionista amatent de les troballes escultòriques, entre les quals, l'Apol·lo del Belvedere i el Laocoont.

En canvi, no es distingí com a protector de les lletres. La seua biblioteca personal, prou considerable, es componia sobretot de llibres «professionals». Ell mateix no era especialment culte ni eloqüent.

La claredat d'objectius i la determinació a dur-los a terme caracteritzen Juli II, un polític perspicaç i conscient de les necessitats més urgents: assegurar el seu regne i alliberar Itàlia del domini estranger. Tenia una mà de ferro: no li sabia greu ser odiat mentre inspirés temor. Veié coronades per l'èxit les seues empreses; un èxit que l'atzar en l'elecció dels papes feia provisional. Ara, Juli no era un monarca qualsevol, sinó el cap de l'Església, cosa que encloïa una antítesi interna: la unió dels poders espiritual i temporal. Juli actuà més com a rei que com a pontífex. Els triomfs i la magnificència dels palaus eren la imatge del poder papal. La reforma eclesiàstica podia esperar.

Juli fou un home fort, enèrgic. Els problemes de salut (la sífilis i la gota) no li impediren dur una vida activa i atzarosa. Rafael, a les

Stanze, el representa encara vigorós, amb mirada decidida; en el retrat, com un vell de galtes flàccides i gest amarg. Segons els seus contemporanis, era arrauxat, endimoniat, iracund fins al punt de bastonejar els qui el contradeien, i també avar malgrat les enormes sumes de diners que afluien a les arque vaticanes; maleïa i blasfemava com un soldat. Se li atribuïa una immoderada afició a la beguda, però els rumors incidien sobretot en les seues tendències sexuals. Tingué almenys tres amants i tres filles. Se l'acusava insistentment del «pecat abominable» de sodomia: s'exhibia amb una cort de bellíssims jovenets; se li imputaven estupres i una relació assídua amb el cardenal Alidosi. Els enemics propalaven aquests rumors, que prenién forma en pasquins i en versets satírics.

Juli II, afavorit per l'èxit, compleix el model de príncep maquiavel·lià millor que el dissortat Cèsar Borja. Entengué la política com un camp autònom, al marge de principis religiosos i morals; amb una visió crua dels fets, posava en joc el seu ímpetu, amatent a aprofitar l'ocasió. Un príncep del Renaixement, envoltat d'una esplendor que no oculta la prepotència ni les flaqueses; més un dèspota i un guerrer que no un apòstol o un pastor.

Erasme havia assumit els principis rebuts durant la infància a les escoles dels germans de la vida comuna, promotors de la *deuotio moderna*: puresa evangèlica, vida religiosa pràctica i austera, pietat intimista i poc afecta a les cerimònies. Amb tot, al convent dels canonges de sant Agustí de Stein, on ingressà Erasme, hi havien arribat ecos del Renaixement italià. El jove frare havia après a estimar els grans poetes de l'antiguitat llatina i els autors més recents.

Per a ell, conèixer la pàtria de l'humanisme i la capital de la cristiandat era un anhel fervent. En la seua segona estada a Anglaterra (1505-1506), Erasme rebé de Juli II un breu que el dispensava dels estatuts del convent de Stein i l'alliberava dels impediments del seu naixement il·legítim. I un regal inesperat: G. B. Boeri, metge d'Enric VII, li proposà d'acompanyar com a tutor els seus dos fills en un viatge d'estudis a Itàlia.

Erasme era un home madur. A París, havia viscut l'agitat ambient de la Sorbona; a Anglaterra s'havia guanyat l'amistat de T. More i de J. Colet i la protecció dels bisbes J. Fisher i W. Warham. Havia après grec per propi esforç i n'havia fet les primeres traduccions al llatí. A

l'estudi dels clàssics s'ajuntava el de les Escriptures: la *humanitas* aniria unida a la *philosophia Christi*. Havia publicat els *Adagis* i l'*Enchiridion militis Christiani*, que li havien donat fama.

Erasme no anava a Itàlia amb ànim de contemplació estètica. Tenia encara un peu en el món gòtic; l'esperit renaixentista italià, pagant, li era estrany. Els seus sentiments per Itàlia foren sempre ambigus: al costat de manifestacions d'admiració, sovint retòriques, també desconfiances i recels.

Tanmateix, tenia bones raons per anar a Itàlia. En primer lloc, el saber antic recuperat pels humanistes, que percaçaven manuscrits d'obres clàssiques perdudes; i no només d'obres llatines: el grec, oblidat, es feia més accessible amb la immigració de savis bizantins posterior a la caiguda de Constantinoble. En segon lloc, la impremta havia assolit a Itàlia un ampli desenvolupament, sobretot a Venècia. Hi destacava la d'Aldo Manuzio, que publicava assíduament edicions acurades d'autors clàssics. Venècia gaudia, a més, d'un inestimable tresor: el grec Basili Bessarió, establert a Itàlia, havia llegat a la ciutat el 1468 la seua rica biblioteca. Per fi a Roma, Erasme, si bé no podia aspirar a càrrecs importants, sí que hi podia trobar suport i protecció.

A finals d'agost de 1506 arribava a Torí, on rebé el doctorat en teologia. La meta del viatge era Bolonya i la seua famosa universitat. Però com Juli II amenaçava la ciutat amb el seu exèrcit, Erasme es retirà a Florència. No consta que entràs en contacte amb els humanistes florentins. Tornà a Bolonya a temps de contemplar, l'11 de novembre, l'entrada triomfal del papa. Un papa que feia la guerra i celebrava triomfs com si fos un general romà escandalitzà Erasme.

A Bolonya fou testimoni de l'erecció d'estàtues a Juli II i de la imposició d'onerosos tributs als pagesos. Durant una pesta, patí dos assalts a causa de l'hàbit del seu orde, confós amb el dels sanitaris, obligats a defugir el contacte amb la gent; obtingué del papa el permís de dur un simple vestit talar. Mentrestant, ampliava els *Adagis*. Comunica a Manuzio els seus plans editorials i, a finals de 1507, es trasllada a Venècia.

Hi passà gairebé tot l'any 1508, hostatjat per la família de Manuzio; compartia habitació amb un jove humanista, G. Aleandro, futur cardenal. Es trobava en el seu ambient, en les societats d'erudits i a l'editorial, entre notables erudits com M. Musuros i el famós I. Lascaris. Enmig del tràfec de la impremta,

es concentrava en la revisió dels originals. Així veieren la llum diverses edicions de clàssics i també la nova edició dels *Adagis*, enormement augmentada.

Erasme deixà Venècia per acompanyar un nou alumne, el jove Alexander Stewart, fill natural de Jaume IV d'Escòcia, primer a Pàdua i després, a causa de la guerra que amenaçava la República de Venècia, a Siena. Arribà a Roma a principis de 1509; amb el seu deixeble faria un viatge a Nàpols.

La fama el precedia. Més tard, recordaria com, sense buscar-ho, el rebien afablement cardenals com D. Grimani i G. de Mèdici (el futur Lleó X) i erudits com T. Inghirami i E. Canisio. El poderós cardenal R. Sansoni Riarrio, nebot de Juli II, l'invità en nom del papa a escriure dos discursos, l'un en contra i l'altre a favor de la guerra contra Venècia. Complí l'encàrrec —diu— amb més sinceritat en el primer, però prevalgué el segon; la seua opinió, però, no devia tenir gaire pes. Després de la victòria, assistí, trist, a un segon triomf de Juli.

Erasme denunciaria el luxe i la sumptuositat de l'Església; una esplendor assolida amb tributs abusius, venda d'indulgències, simonia, pactes infames i excomunionis. I els humanistes es posaven al servei de la propaganda papal,

com en un solemne sermó de divendres sant en què l'orador s'esplaià en lloances de Juli II, a qui anomenà Júpiter Òptim Màxim. Per a Erasme, ni erudits, ni biblioteques, ni encara menys obres d'art –per les quals es mostra indiferent– no compensaven el paganisme d'una cúria dissoluta. Poc després d'ell, un altre antic deixeble dels germans de la vida comuna i monjo agustinià, Luter, visitaria Roma i en trauria una impressió semblant, amb més indignació.

A l'accés al tron d'Enric VIII (abril de 1509), lord Mountjoy, antic alumne i protector, invita Erasme a tornar a Anglaterra: amb el jove príncep, amant de les lletres, se li obrien excel·lents perspectives; a més, l'arquebisbe Warham li prometia un benefici. Erasme acceptà. Amb la decisió presa, anà a visitar el cardenal Grimani, que ja l'havia invitat diverses vegades al seu palau. Grimani pertanyia a l'aristocràcia vèneta i era el representant diplomàtic de la República. Mentre el papa estigué en guerra contra Venècia, Erasme defugí la relació amb el cardenal. Grimani el rebé com un col·lega: li recomanà que no deixàs Roma, li oferí hospitalitat i un generós mecenatge; per fi, li ensenyà la seua magnífica biblioteca. Però Erasme ja s'havia compromès. Anys més tard, es penediria de la

BREVIARIS

22